

Erdoğan, A. (2014). Meşrutiyet'in evrimci dergisi: Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 28. Sayı, 2014/1, s.73-91

Meşrutiyet'in Evrimci Dergisi: Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası *

Aynur Erdoğan **

Özet: *Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, Meşrutiyet'in ilanından sonra yayın hayatına başlamış ve 27 sayı yayımlanmış aylık bir dergidir. Kurucuları ve derginin fikrî yönelimini belirleyenler Ahmed Şuayb, Rıza Tevfik ve Mehmed Cavid'dir. Dönemin seçkin entelektüelleri de iktisadî ve sosyolojik/felsefi konularda yazılarını bu dergide yayımlamışlardır. Dergi, Türk yayıncılık tarihinin ilk sosyal bilim dergisi olarak kabul edilmektedir. Bu dergide iktisadî anlamda liberal bir çizgi benimsenmiş ve Osmanlı Devleti için uluslararası ekonomide bir konum belirlenerek tarım politikalarının güçlendirmesi fikri savunulmuştur. Sosyolojik olarak organizmacı, evrimci, bireyci ekole yakın durulmuş ve Comte, Spencer, Le Play'in sosyolojik yaklaşımları takip edilmiştir. Ancak özellikle Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı aydınları arasında hakim paradigmanın değişmesi sonucunda, Ziya Gökalp'in temsil ettiği Durkheim sosyolojisinin karşısında bireyci görüş etkinliğini kaybetmiş ve dergi arkasında iz bırakmadan yayın hayatından silinmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Şuayb, Rıza Tevfik, Mehmed Cavid, Sosyoloji Tarihi, Türkiye'de Sosyoloji, Meşrutiyet Dönemi Türk Sosyolojisi

The Evolutionist Journal of the Constitutional Era: Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası

Abstract: The *Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası (Journal of Economic and Social Sciences)* is a monthly journal was first published after the declaration of Constitutional Monarchy. Ahmet Şuayb, Rıza Tevfik and Mehmed Cavid were the founders of the journal both in terms of intellectual and institutional basis. The journal is considered as the first of social science journal in the history of Turkish academic literature. The journal adopted a liberal standpoint and argued for fostering agricultural policies for the Ottoman Empire and stayed close to the organismic theory, i.e. the theory of evolution and the individualistic perspective. It stood in line with Le Play's, Comte's and Spencer's sociological approaches. On the other hand, after the outbreak of Balkanian War with which there occurred a paradigm shift among Ottoman intellectuals, the individualistic perspective lost its ground against the Durkheimian sociology represented by Ziya Gökalp. Consequently the journal effaced from the surface of the publishing life without leaving any trace.

Keywords: Ahmed Şuayb, Rıza Tevfik, Mehmed Cavid, History of Sociology, Sociology in Turkey, Turkish Sociology of the Constitutional Era

* Bu makale İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenen "Türkiye'de Sosyolojinin Harf Devrimi Öncesi Kaynakları" projesi (Proje No: 12050) kapsamında yapılan çalışmalardan hareketle hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, aynur.erdogan@istanbul.edu.tr, erdaynur@gmail.com.

Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası (bundan sonra UİİM) 28 Aralık 1908'de yayın hayatına başlamış ve 14 Mart 1911'e kadar 6 cilt, 27 sayı yayımlanmıştır. 18-21. sayılar birlikte yayımlandığı için 24 sayı olduğu da söylenebilir. Dergi, modern dönem Türk yayıncılık tarihinde sosyal bilimler alanında ilk bilimsel dergi olarak yerini almıştır. Dergi, kapağında yer alan bilgilere göre, her ayın on beşinci günü yayımlanmaktadır. Kurucuları Ahmed Şuayb¹, Rıza Tevfik² ve Mehmed Cavid³ olup bu sonuncu ismin derginin müdürü ve imtiyaz sahibi olduğu kapakta belirtilmektedir. Derginin fiyatı 10 kuruştur ve basım adresi olarak Babıali Caddesi, 66 numaradaki Hilal Matbaası gösterilmektedir.

Derginin iki küsur yıllık yayın dönemini kapsayan bu 27 sayıda toplam 22 yazarın imzası mevcuttur. Derginin kurucularından Ahmed Şuayb 38, Mehmed Cavid 27, Rıza Tevfik ise 15 yazı ile dergiye damgasını vuran yazarlar olmuşlardır. Bedii Nuri'nin de dergide 15 yazısı vardır. Bu sayılan isimlerin dışında Sâtî, Âsaf Nefî ve Hasan Tahsin üçer; Ali Kâmi ve Dr. Edhem ikişer; Salih Zeki-Halide Salih ve Fazıl Ahmed birer yazıyla dergiye katkıda bulunmuşlardır. Faik Nüzhet, Ahmed Muhtar, Ali Suad, Aynîzâde Hasan Tahsin, Mahmud Esad, Zühdü, İbnuül-Hakkı Lutfi, Cemal, Menemenli Zâde Ahmed

¹ Ahmed Şuayb (1876-1910) orta halli bir ailenin çocuğu olarak İstanbul'da doğmuştur. Vefa İdadisi ve Hukuk Fakültesi'nde okumuştur. İlk yazıları *Servet-i Fünûn*'da çıkmıştır. *Servet-i Fünûn* yazarlarının içinde en güçlü felsefi ve eleştirel bakışa sahip olanıdır. Bu dergide yayınlanan makalelerini *Hayat ve Kitaplar* adı ile bir araya toplayıp yayınlamıştır. Mehmed Cavid ve Rıza Tevfik ile birlikte UİİM'yi kurmuştur. 34 yaşında İstanbul'da vefat etmiştir (Ülken, 2005, s. 150). Ahmed Şuayb mezun olduğu Hukuk Fakültesinde ders de vermiştir. Bu süreçte kendisine mebusluk teklif edildiğinde "bir mebus bir müelliften hatta bir muallimden bile daha şerefli değildir" diyerek öğretmenliğe devam etmiş, siyasetten uzak durmuştur. Âsaf Nefî (1326, s. 1016) Ahmed Şuayb'ın geçici şöhretlerin cazibesine kapılmak gaffetinde bulunmayarak ölümsüz eserler vermek ve memleketin bilim dünyasına hizmet etmek istediğini söylemektedir. UİİM'nin ayırıcı özelliği olarak ifade edilen "günlük politikarlardan nispeten uzak, bilimsel kaygı taşıyan yazıların ağırlıklı olması"nın (Erkul, 1990, s. 139) en çok Ahmed Şuayb'ın şahsında temsil edildiği görülmektedir.

² Rıza Tevfik (1868-1951), Rumeli'de Cisir-i Mustafapaşa kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası Mülkiye kaymakamı Hoca Mehmed Tevfik'tir. Emekli olunca İstanbul'da Alliance İsrâilite okulunda öğretmen olmuş, oğlunun da burada tahsil görmesini ve Fransızca ile Yahudi İspanyolcası öğrenmesini sağlamıştır. Rıza Tevfik ortaöğrenimin son sınıfını Galatasaray Lisesi'nde tamamladıktan sonra Mülkiye'ye devam etmiştir. Dergi yayıncılığı sebebiyle okuldan atılmış ve yüksek öğrenimini Tıbbiye'de tamamlamıştır. Meşrutiyet'in ilanını savunan harekette aktif yer almıştır. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Selim Sırrı ile birlikte bir yıl boyunca jimnastik ve aerobik hocalığı yapmıştır. Bu sürede felsefeye ilgisi devam etmiş ve çeşitli dergilerde yazıları yayınlanmaya başlamıştır. Özel bir lisede Türkiye'de ilk defa olmak üzere felsefe dersleri vermiştir. Bu dersler 1914'te *Felsefe Dersleri* başlığıyla yayımlanmıştır. Mütareke yıllarında Darülfünûn Felsefe müderrisi olmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra "Yüzellilikler" arasında sürgüne gitmiş ve 1951 yılında İstanbul'da vefat etmiştir (Ülken, 2005, s. 256-8).

³ Mehmed Cavid (1877-1926) Mülkiye'deki eğitimini bitirdikten sonra *İlm-i İktisat* adlı dört ciltlik eserini kaleme almıştır. İlk yazıları *Servet-i Fünûn*'da yayınlanmıştır. Kurucularından olduğu UİİM'de iktisat teorisinin Osmanlı maliyesinde nasıl tatbik edilebileceğine dair yazılar yazmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çekirdek kadrosundan biri olarak 1909-1917 yılları arasında Meclis-i Mebusan'da bulunmuş ve bu süre zarfında toplamda dört yılı bulan Maliye Bakanlığı görevini üstlenmiştir (Karaman, 2001, s. 3-8). İzmir suikast girişiminden dolayı yargılanmış ve 1926'da idam edilmiştir (Tunaya, 2009, s. 166).

Muvaffak, Nazım Ragıb, Sakızlı Ermenak ve Ahmed Tarhan da dergide imzası olan diğer isimlerdir (Doğan ve Alkan, 2010, s. 3).

Dergi iki yılı aşkın bir süre çıktıktan sonra, arkasında kalıcı bir iz ya da kayda değer bir düşünsel miras bırakmadan yayın hayatından çekilmiştir. Yahya Kemal Beyatlı, Meşrutiyet'in ilanından sonra basın-yayın dünyasındaki eşsiz hareketliliği tasvir ettikten sonra dergilerin düşünsel bir ekol haline gelememelerinden dolayı kalıcı olamadıklarına işaret etmekte ve "Şimdiye kadar samimi niyetlerle intişar eden mecmualar hep kendilerini zihinlerde tespit edememek yüzünden söndüler. Müteveffa *Ulûm-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası* gibi..." (1971, s. 177) demektedir. Ancak UIİM'nin kalıcı olamamasının asıl sebebinin Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu çok değişken koşulların ve özellikle savaş yıllarının gerekleriyle ilgili olduğu söylenebilir. Önce Balkan Savaşları'nın ve sonra Birinci Dünya Harbi'nin getirdiği zor ekonomik ve siyasî koşullar Meşrutiyet'in ilk yıllarında esen özgürlükçü ve "liberal" havayı değiştirmiş, sosyal bilimlerdeki arayışlar da siyasî ve toplumsal ihtiyaçlara göre yeniden şekillenmiştir.

Derginin çıkış amacı ve yayın politikası, kurucularının ilk sayıda kaleme aldıkları "Mukaddime ve Program" başlıklı manifesto mahiyetindeki yazıdan (Ahmed Şuayb, Mehmed Cavid ve Rıza Tefvîk, 1324, s. 1-10) anlaşılabilir. Yazı, dönemin ruhuna uygun bir şekilde, eğitim sisteminin eleştirisiyle başlayıp derginin toplumun sosyal ve ekonomik eğitiminde halihazırda mevcut boşluğu dolduracağına işaret etmekte ve başta Osmanlı olmak üzere devletlerin ekonomik ve toplumsal hayatlarının anlaşılmasına hizmet edeceğine vurgu yapmaktadır. Bu minvalde Avrupa vergi sistemine işaret edilerek siyasî gücün ekonomik güçten neşet ettiğinin altı çizilmekte ve verginin üst toplumsal sınıfların refahından ziyade tarım ve ticaretin geliştirilmesi için toplanması gerektiği açıklanmaktadır. Memleketlerin refahını ve siyasî gücünü, vatan evlatlarının kanını dökerek fethedilen toprakların değil daha ziyade ticarî kaynakların ve uluslararası ticaretin sağladığı zenginliklerin belirlediği ifade edilmektedir. Bunun başarılı bir örneği olarak Almanya'nın ticaretin ilke ve teorilerini eksiksiz uygulamasının bu ülkeyi kalkındırdığına dikkat çekilip ekonomik kalkınma için bilimin yol göstericiliğine olan inanca vurgu yapılmış ve Osmanlı Devleti'nin de sahip olduğu doğal kaynaklar ve jeopolitik konumla ekonomisini düzenleyebilecek güce sahip olduğunun altı çizilmiştir. Osmanlı Devleti'nin sanayisini geliştirmek adına az bir kâr için çok emek zayi etmek yerine, verimli topraklarında tarımı geliştirmeye öncelik vermesi gerektiği ifade edilmekte ve geniş topraklarının sağladığı kazanımla uluslararası ticarete pay sahibi olmak için demiryolu, köprü, yol gibi altyapı çalışmalarına hız vermesi uygun görülmektedir. "Mukaddime ve Program" başlıklı bu yazının devamında derginin açıklanan bu ekonomi-politik çerçevesinde

toplumu bilinçlendirmek için yayınlar yapacağı taahhüt edilmektedir.

İktisada verilen bu öncelikli konunun yanı sıra dergi kurucuları, yaşadıkları süreçte sosyal bilimlerde meydana gelen çığır açıcı gelişmelere dikkat çekmekte ve *ulûm-ı içtimaiyenin* (sosyal bilimler) devlet yöneticilerine yol gösterici rolünün ve ülkelerin durumunu düzenlemedeki öncü konumunun altını çizmektedirler. Bu çerçevede Auguste Comte'un *toplumsal felsefe* ve Le Play'in *ilm-i cemiyet* anlayışı derginin izleyeceği sosyal bilim anlayışının eksenini oluşturmaktadır. Yazarlara göre bu ekoller, felsefe, tarih, hukuk, ahlak, eğitim, sanat vb. alanlarda insanlığa geniş bir ufuk sağlamıştır. Sosyal bilimlere ve özellikle sosyolojiye yapılan bu olumlu göndermeye rağmen dergi kurucuları, mecmualarının yıkıcı etkiye sahip olduğunu düşündükleri aşırı fikirlere⁴, bayağı ve tantanalı boş cümlelerden uzak duracağını ayrıca taahhüt etmektedirler.

UİİM'nin Yayın Çizgisi

Derginin kurucu yazarları, Ahmed Şuayb, Mehmed Cavid ve Rıza Tevfik'in daha önce *Servet-i Fünûn* mecmuasında yazmış olmaları, UİİM'nin bu derginin fikrî mirasıyla ilişkilendirilmesini sağlamaktadır. Gerçekten de derginin pozitivist çizgisi ve yine Ahmed Şuayb'ın *Servet-i Fünûn*'da hakkında yazdığı Hippolyte Taine ile ilgili ve bu düşünürün etkisinde UİİM'de de yazmaya devam etmesi iki dergi arasında fikrî bir bağlantı kurulmasını kolaylaştırmaktadır (Akca, 2013, s. 49). *Servet-i Fünûn* ve daha sonra UİİM yazarlarının, Taine'in görüşlerini açıklayan yazılar kaleme alıp kendi toplumlarını bu düşünürün fikirleriyle açıklamaya çalışmalarında Taine'in Comte'un ortaya koyduğu pozitivist bilimi toplumsal ve siyâsî düzeni açıklayacak şekilde geliştirme iddiasını sürdürme ve edebiyat eleştirisine de bilimsel bir karakter kazandırma çabasının etkin olduğu düşünülebilir. Taine, beşerî bilimler ile tabiat bilimleri arasındaki uçurumu ortadan kaldıracak kanunların felsefe yoluyla tesis edilebileceğinden hareketle insanın tabiatla birlikte düşünülmesi gerektiğini ve tabiat kanunlarıyla beşerî kanunların birbirine bağlanabileceğini savunmaktadır. Ona göre, bu iki alanın metodu birleştirilmelidir. *Tablil* ile başlayan araştırma metodu *gözlemle* tamamlanmalıdır. Nihayet, *tümevarım* yoluyla genel vakalar tespit edilmelidir. Zira *pozitivizmin* ürünü *determinizmdir* ve tabiatla olduğu gibi sosyal hayatta da matematik bir kesinlik vardır. Bilimin ideali bu kesinliğe ve dolayısıyla "yüksek kanun"a ulaşmaktır (Ülken, 2005, s. 154-5).

UİİM yazarları, bu çerçevede, determinist bir yaklaşımla bilimin hayatın tüm alanlarını açıklayıcı öncülüğünü kabul eden ve sosyo-politik hayatta

⁴ Toprak (2013, s. 25), derginin genel yayın politikasını değerlendirerek aşırı görülen bu fikir akımlarının sosyalizm, komünizm, anarşizm ve feminizm olduğunu söylemektedir.

sosyal bilimlerin açıklayıcı ve yol gösterici rolünü salık veren yazılar kaleme almışlardır. Toplumsal, siyasî iktisadi alanlarda sosyal bilimlere ölçülen bu öncü rolün dönemin bütün aydınları tarafından kabul gördüğünü söylemek abartı olmayacaktır. Sosyal bilimler arasında özellikle iktisat ve hukuk meşrutî düzende yol gösterici disiplinler olarak itibar görmeye başlamıştır. Sosyoloji ise topluma ve siyasî güçlere “kurtuluş reçeteleri” sunacak bir bilim sayılmıştır. Sosyolojiye, “nasıl Batılılaşılacağı, iktisadî kalkınmanın nasıl sağlanacağı ve modern topluma nasıl geçileceğine” dair yol gösterici bir rol yüklenmiştir (Arlı ve Bulut, 2008, s. 22). UİİM yazarları, bu doğrultuda Batılı sosyal bilimlerin terminolojisiyle Osmanlı devleti ve toplumu için çözüm önerileri geliştirirken bu toplumun metafizik yönelimlerini de açıklamalarına dahil edebilmelerini sağlayacak *eklektik* bir yaklaşıma sahiptirler. Örneğin Ahmed Şuayb, Taine'in insan iradesini yadsıyan görüşünü sunduktan sonra diğer düşünürlerin görüşlerine başvurarak kendi eleştirel konumunu açıklamaktadır. Taine insan iradesinin atalardan miras alınan genetik yapıyla, bedenî-fikrî eğitimle ve coğrafî, toplumsal koşullarla sınırlandığını savunmaktadır. Ahmed Şuayb ise Taine'in görüşlerini serdettikten sonra metafizik bakışı yadsımayan Bergson'un fikirlerine de yer vererek *determinizm* ve *hürriyeti* bağdaştırıcı bir yaklaşım benimsemektedir (Ülken, 2005, s. 155-6). Metafizik mevzuların dışında siyasî meselelerde de bu *eklektik* bakış açısı benimsenmiş ve Batılı filozof ve sosyologların görüşleri Osmanlı devlet ve toplum yapısının ihtiyaçlarına göre seçilip telif edilerek *uyarlamaya* gidilmiştir. Dolayısıyla devrime dayalı politik anlayışın yerine evrimci ve “alt yapıların” kendi kültürel dinamiklerine dayalı değişimi savunmalarının asıl sebebinin Osmanlı Devleti'nin çok etnili yapısı olduğu gözlenebilmektedir. Türk, Arap, Arnavut, Kürt, Çerkez, Laz, Rum, Ermeni, Bulgar, Musevi, Sırp, Maruni, Dürzi gibi farklı toplumsal unsurlar arasında genel itibarıyla bir benzerlik olmadığı ve bütün etnik unsurların kendilerine özel hasletleri ve ortak özelliklerinin olduğu düşüncesinden hareket edilmektedir. Bu denli çeşitli toplumsal unsurların idaresi de gayet müşküldür. Bu sebeple derginin sahip olduğu evrimci bakışa göre, siyasî düzenlemelere gidecek olanlar bu unsurların tarihlerini ve doğal yapılarını dikkate almak zorundadır. Değişim dışarıdan dayatılmamalı, toplumsal unsurlar kendi iç ihtiyaçlarına göre kendilerini geliştirmelidir. Zira belli bir politik ve sosyal kanun, tatbik edildiğinde her toplumsal unsurda farklı sonuçlar doğurabilir (Ahmed Şuayb, 1325, s. 78).

UİİM, Balkan Savaşları öncesinde II. Meşrutiyet döneminin özgürlükçü ve liberal iklimini yansıtmakta ve iktisadî alanda da liberal ekonomi fikrini savunmaktadır. Kurucu yazarlardan Mehmed Cavid, dergi programında açıklandığı üzere, uluslararası işbölümünü savunan bir iktisatçıdır. Buna göre Osmanlı Devleti bir tarım ülkesidir ve beyhude harcamalar yaparak sanay-

ileşmeye çalışmak devleti fakirleştirecektir. Bunun aksine, serbest piyasanın gerekleri sağlanarak ülke pazarlarını uluslararası sermayeye açmak gerekmektedir. Mehmed Cavid, dergide yayınlanan yazılarının dışında, aynı çizgide, Adam Smith, David Ricardo, Frédéric Bastiat'nın iktisadî fikirlerini işlediği ders kitapları yazmıştır. Dergide ise, liberal iktisadî bakış açısıyla, hükümetin iktisadî politikalarına yol gösterici, malî konuların öne çıktığı teknik yazılar kaleme aldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin daha önceki yıllarda yaptığı borçlanma anlaşmalarına dair açıklayıcı yazıların yanı sıra devlet bütçesinin hazırlanma usulü, vergi çeşitleri, devlet giderleri, para politikaları ele alınan diğer konular arasındadır. Mehmed Cavid liberalizmi ve uluslararası serbest ticareti savunmakla birlikte büyük devletlerin düşmanca tavırlarını göz önünde tutarak bunun uygulamasının aşamalı olarak gerçekleşebileceğini söylemektedir. Ancak bir ideal olarak uluslararası müşterek bir ticarî hukukun oluşacağını ve bunun sonucu olarak serbest ticaretin hayata geçeceğini savunmaktadır⁵. Ali Suad, Faik Nüzhet, Ahmed Muhtar, Zühdü, Hasan Tahsin, Cemal, İbnul-Hakkı Lutfi, Nazım Ragıb, Sakızlı Ermanak da gerek uluslararası iktisadî meselelere dair gerekse Osmanlı'nın iktisadî politikalarına dair makaleler neşreden diğer isimlerdir.

İktisadî alanda liberal eğiliminin yanı sıra dergi, felsefî alanda da söz konusu yıllarda giderek güçlenen pozitivizmin yayın organı haline gelmiştir. Toplumbilimle ilgili ilk kapsamlı yazılar da bu minvalde pozitivist felsefenin tanıtımını içermektedir. Salih Zeki, Auguste Comte'un pozitivist felsefesini ve sosyolojik görüşlerini açıkladığı uzunca bir yazı kaleme almıştır. Filozofun hayat hikayesi ise aynı makalenin devamı olarak Halide Salih [Halide Edip] tarafından yazılmıştır (Halide Salih ve Salih Zeki: 1324). Halide Salih bu yazısında Comte'un hayatında etik bulmadığı davranışları eleştirirken bir düşünür olarak gayretini ve titizliğini övmektedir. Salih Zeki ise yazının kendisinin kaleme aldığı bölümünde eleştirelilikten uzak, Comte'un görüşlerini *tanımlayıcı* ve fikrî kaynaklarını *açıklayıcı* bir tavra sahiptir.

Ulîm'nin temel ilkesi, derginin bütün yazarlarının savunduğu evrim (tekâmül) ve organik toplum görüşü (Sosyal Darwinizm) olmuştur. Dolayısıyla derginin sosyolojik çözümlenmeleri de Herbert Spencer'a dayandırılmıştır (Toprak, 1985, s. 127). Spencer'ın, gelişiminde önemli bir rol üstlendiği sosyal Darwinizm, Osmanlı aydınınının kendilerine uygun düşen bir düşünce sistemi ile toplumu açıklamalarına imkân tanımıştır (Hanioğlu, 1985, s. 51). Çünkü bu İngiliz filozof, 19. yüzyılda doğa bilimlerinin kazandığı prestijin sosyal bilimsel karşılığını üretmiş ve kapitalizmin bireyci ve rekabetçi karakter-

⁵ Mehmed Cavid, bununla birlikte devletlerin millî şahsiyetini belirleyen medenî hukukun uluslararası müşterek bir karakter kazanamayacağını ifade etmektedir (Karaman, 2004, s. 73-4).

terini anlatısına dahil ettiği bir ilerleme teorisini sunmuştur (Swingewood, 1998, s. 74). UIİM yazarları bu anlatıyı Osmanlı ortamına uyarlama gayreti içinde olmuşlardır ve evrimci düşüncüyü Osmanlı'nın kalkınması ve sosyal, siyasî yapısının rasyonel inşasının imkûnuna hizmet etmesi için savunmuşlardır.

Diğer taraftan Osmanlı toplumu etnik olarak çeşitliliğe sahip olduğu için, Osmanlı aydınlarının bu bağlamda da Spencer'in görüşlerine başvurdukları düşünülebilir. Zira Spencer, Darwin'in evrim düşüncesinin biyolojik boyutunu dışarıda bırakarak "en iyinin hayatta kalması" görüşünü, nüfus baskısının toplum üzerindeki olumlu etkisini ifade etmek için geliştirmiştir. Böylece "yaşamak için mücadele" yaklaşımı biyolojik ilişkilerden çok toplumsal ilişkiler için geçerli olmuştur. Bu anlamdaki sosyal Darwinizm ilk olarak *laissez-faire* anlayışını tabiat kanunlarına teşmil eden İngiliz filozof Spencer gibi *muhafazakârlar* tarafından kullanılmıştır. UIİM yazarları bu muhafazakâr çizgiyi takip etmiş, ırk eksenli açıklamaları benimsememiş⁶, farklı etnik kökenlerden oluşan Osmanlı toplumunun birliğini savunmuşlardır. Nitekim Ahmed Şuayb (1325) toplumsal etkenler üzerine yazdığı yazı dizisinin "ırk teorisi" ne ayırdığı bölümünde toplumsal ilerlemenin ırkî birliğe dayandığı görüşünü reddetmekte ve din, düşünce, duygu, ahlâk gibi ırktan ırka, toplumdan topluma değişen unsurların tarihî birikimlerinin toplumlar üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla toplumsal ilerleme, evrim çizgisinde toplumların ihtiyaçlarına göre ve tabii bir biçimde şekillenecektir. Âsaf Nefî (1325, s. 478) de Darwinizmin temellendirdiği biçimde mücadelenin ilerlemeyi ve kalkınmayı sağlayacağı fikrini eleştirmiştir. Fransız Devrimi'nin "toplumsal mücadele" anlayışına dayandığını söyleyerek "Fransa kanunu bir kanun-u insaniyet değil ve ancak bir kanun-u hürriyet" tir demiştir. Dolayısıyla Âsaf Nefî'ye göre devrim, bireylerin hukukunu korurken toplumda meydana gelen mücadele zemininde bu bireylerin yaşadıkları vahim sonucu dikkate almamaktadır. Darwinizmle aralarına bu şekilde mesafe koyan yazarların diğer taraftan sosyal Darwinist bir yaklaşımı benimsemeleri onları çelişkili bir konumda bırakmıştır. Çünkü sosyal Darwinist yaklaşımla toplumda üstün ve güçlü olan desteklenirken toplumsal alan kaçınılmaz bir mücadele ve rekabet alanı olarak tanımlanmaktadır. UIİM yazarlarının bu yaklaşımı savunduktan sonra toplumsal hayatta adalet, istikrar, huzurun tesisinin yollarını aramaya girişmeleri çoğunlukla açmaza düşmelerine sebep olmuştur (Doğan, 2003, s. 292).

Dergi yazarlarından Bedii Nuri ve Edhem Necdet felsefî bir sükle evrim düşüncesini tasvir eden yazılar kaleme alsalar da bu düşüncenin toplum ve devlet felsefesi bağlamında geliştirilmesi Rıza Tevfik ve Ahmed Şuayb'ın katkıları ile olmuştur. Rıza Tevfik'in "Nüfus meselesi ve ehemmiyet-i siyasiye

⁶ Sosyal Darwinizmin ırkçı anlayışa hizmet eden yorumu ise kıta Avrupası'nda etkili olmuştur (Doğan, 2003, s. 70).

ve içtimaiyesi”, “Ahlâkın nüfusa tesiri”, “Tasnif-i ulûm”, “Hürriyet, İngiliz hakîmi John Stuart Mill hürriyeti nasıl anlıyor”, “Hükümet ve hürriyet hakkında Spencer’in felsefesi” ve Ahmed Şuayb’ın “Devlet ve cemiyet”, “Hürriyet mezhebi”, “Avamil-i içtimaiye: Irk nazariyesi”, “Avamil-i içtimaiye: Tesirat-ı muhitiye” gibi, bazıları yazı dizisi olan makaleleri evrim düşüncesine dayanmakla birlikte Osmanlı Devleti’nin çeşitli ırklardan oluşan yapısına göre çözümler sunulan yazılara örnektir. Yine Âsaf Nefi de “Mücadele-i Hayatiye ve Tekûmül-i Cemiyet” yazısıyla insanlık tarihinin sosyal Darwinist bir okumasını yapmıştır.

Ulîm’in yayın çizgisini belirleyen evrimci ve liberal eğilimin Meşrutiyet’in (Balkan Savaşları öncesi) ilk yıllarının “özgürlükçü” havasıyla örtüştüğü gözlemlense de Meşrutiyet’in ve özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin devrimci ve merkezîyetçi anlayışıyla çeliştiğinin altı çizilmelidir. Dergi yazarları, Rıza Tevfik’in dillendirdiği gibi, “iyi idarenin” kalkınma için öncelikli olduğunu düşünmelerine rağmen asıl değişimin toplumsal alanda meydana gelmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Rıza Tevfik (1324, s. 43) iyi idarenin bir memleket için madenlerden, ormanlardan daha kıymetli bir servet kaynağı olduğunu ve kalkınmanın, ilerlemenin birincil koşullarından olan demografik etkenler (nüfus artışı gibi) için de önkoşul olduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan Ahmed Şuayb (1324, s. 68) gibi isimler, siyasî değişimin toplumsal ihtiyaçlarla koşullu olduğunu kabul etmekle birlikte bazı buhran dönemlerinde devrimin de zorunlu hale geleceğini söyleyerek Meşrutiyet idaresine meşruiyet sağlamaktadır. Ahmed Şuayb’a göre, genel kural evrimsel değişimdir, devrim ise istisnai bir durumdur. Zira, “Avamil-i içtimaiye-Irk nazariyesi” (1325, s. 75-9) başlıklı yazısında da belirttiği gibi, Meşrutiyet’in ilanından sonra toplumsal eksikler ve buhranlar acı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Siyasî kurumların toplumun her türlü sorununa çözüm getireceğini ummak boşunadır. Toplumsal kurumları değiştirmek belli bir grubun, gücün elinde değildir. Devrim isimleri değiştirse de esası değiştirmez. Fransız Devrimi’nde milyonlarca insan ölmüştür ve fakat istenen değişim meydana gelmemiştir. Bu noktada Ahmed Şuayb, ancak toplumsal bir rahatsızlık hissedildiğinde kanun yapan İngiltere’ye dikkat çekmektedir ve eğitim yoluyla, uzun vadeli olarak, halkın ruhuna tesir edecek, İngiliz modeline dayanan değişim anlayışının daha doğru olduğunu salık vermektedir. Çünkü bir milletin mazisiyle ilişkisini tamamen kesmek mümkün değildir ve asıl topluma yön veren, toplumun tarihini, düşünsel mirasını, ihtiyaçlarını yüklenen *gelenekler*dir. Geleneklerin devrimle değişmesi ise mümkün değildir.

Dergi yazarlarının bu evrimci anlayışları, Meşrutiyet’in ilanını takip eden “özgürlükçü”, “liberal” iklimin rengini taşımaktadır ve Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’in ilanına kadar olan süreci karakterize eden İttihat ve Terakki Ce-

miyeti'nin devrimci ve merkezîyetçi anlayışına, döneme damgasını vuran savaş koşullarına nispetle *farklı* bir çizgiye oturmaktadır. Derginin kalıcı olmayışının asıl sebebini de bu farklılıkta aramalıdır. UIİM'nin temsil ettiği düşünsel çizginin Osmanlı düşünce ve siyaset dünyasında kalıcı olamayışı meselesini, burada yapılmaya çalışıldığı gibi, dönemin dahilî ve haricî siyasî gelişmeleri ışığında açıklayabilmek için belki de UIİM'nin kurucu yazarlarının özellikle 1910 sonrası siyasî tutum ve davranışlarını izah etmek gerekmektedir. Zira bu şekilde dönemin koşullarının UIİM'nin düşünsel çizgisini değiştirmeye zorladığı veya bu düşünsel çizginin söz konusu koşullar karşısında varlığını koruyamadığı söylenebilir. Bu çalışma kapsamında söz konusu yazarların siyasî hayatlarının kapsamlı profillerini vermek mümkün olmasa da Meşrutiyet'in ilanını müteakiben iki yıllık süreçte yaşanan siyasî değişimin tasviri ipucu verecektir.

Kurucu yazarlardan Ahmed Şuayb'ın 1910 yılında vefat etmiş olması, kendisini bu minvalde değerlendirme dışında bırakmamızı gerektirmektedir. Rıza Tevfik, Meşrutiyet'in ilanı sırasında gerek asayişin temini noktasında sorumluluk almasıyla gerekse İstanbul halkına hürriyet, eşitlik ve kardeşlik üzerine yaptığı konuşmalarla aktif rol üstlenmiştir. İlk seçimlerle de İttihat ve Terakki Fırkasından Edirne mebusu olarak Meclis-i Mebusân'a girmiştir. Ancak fırka mensuplarının zorbaca hareketlerinden ve meçhul kalan bazı cinayetlerinden dolayı muhalif bir konum edinmiş ve bir süre sonra ise muhalif Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na geçmiştir. Hükümet aleyhine Paris'te yaptığı konuşmadan dolayı hapis, İttihatçıların paralı adamları tarafından dayak atılması gibi cezalandırmalara maruz kalan Rıza Tevfik, İngiltere'ye yaptığı seyahatten sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan da ayrılmıştır. Balkan Savaşları sırasında Kâmil Paşa hükümetinde görev olsa da Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar aktif siyasetten uzak durmuştur (Uçman, s. 2004, 14-19).

Mehmed Cavid ise, bahsi geçtiği üzere, 1909-1917 yılları arasında İttihat ve Terakki hükümetinin maliye nazırlığını yürütmüş biri olarak siyasetin içinde bir isimdir. Meşrutiyet öncesinde İngiliz düşünce ve siyasetine yakınlık, bir bakıma II. Abdülhamit'in Türk-Alman dostluğu üzerinde temellenen siyasetine muhalefet şeklindedir. Meşrutiyet'in ilk yıllarında da İttihat ve Terakki hükümeti, bu siyasete uzak durarak İngilizlerle işbirliğinin yollarını aramıştır. Mehmed Cavid İngiltere'nin önde gelen siyaset adamlarına mektup yazarak Osmanlı Devleti-İngiltere yakınlaşmasının oluşması yönünde çaba harcamıştır. Fakat özellikle 1910 yılında İngiliz-Rus yakınlaşmasının ardından İngiltere Osmanlı'nın taleplerine olumlu cevap vermemiştir ve Osmanlı Devleti-Almanya işbirliği yeni bir boyut kazanmıştır (Eroğlu, 2008, s. 51-2).

Bu siyasî gidişata bakılarak Meşrutiyet'in ilk yıllarında gerek Rıza Tevfik örneğinde olduğu gibi liberal parlamenter sisteme olan inançtan dolayı

gerekse Mehmed Cavid örneğinde olduğu gibi İngiltere'nin temsil ettiği liberal uluslararası ilişkilere güvenden dolayı "özgür" bir iklim oluşmuş olsa da çok geçmeden İttihat ve Terakki kadrolarının siyasî tecrübesizlikleri, uluslararası sistemin Osmanlı aleyhtarlığının farkına varılması ve özellikle Balkan Savaşları gibi etkenler siyasî atmosferin değişmesine ve UIİM'nin de temsil ettiği özgürlükçü, evrimci çizginin akamete uğramasına sebebiyet vermiştir. Bu durum, dergiyi temsil eden yazarların ilerleyen yıllardaki siyasi yönelimlerinde de görülebilmektedir. Swingewood'un (1998, s. 74) Spencer düşüncesini tanımlarken dediği gibi, "insanlığın gerek zihinsel gerekse fiziksel açıdan, doğuştan gelen özelliklerinin aktarılmasıyla, gittikçe daha üst düzeylerde bir entelektüel mükemmelliğe ulaşması gerektiğini ileri süren, evrimci iyimserlik" dahilî ve haricî zor koşullar karşısında yenilmiştir.

UIİM'nin Sosyolojik Görüşü

UIİM'den önce Osmanlı yaygın dünyasında konuların sosyolojik bağlamda ele alındığı yayın organları yok değildi. *Mecmua-i Fünûn*, *Ulûm*⁷, *Muhbir*, *Hürriyet*, *Hazine-i Evrak* ve *Servet-i Fünûn* gibi mecmualar, siyasî mevzuların dışında aile, kadın, ekonomi, demografi gibi kavramlarla toplumsal sorunları ele almışlardır. Ancak bu mecmualar konuları ve sorunları "toplumsal" olana gönderme yaparak ele alıyor olsalar da sosyolojiye bir "ilim" olarak ciddi ve belirgin atıf yapan ilk dergi UIİM olmuştur (Doğan, 1999, s. 58).

Türkiye'de üniversitede ilk kez sosyoloji dersi veren ismin, 1912 yılında Emrullah Efendi'nin gerçekleştirdiği üniversite düzenlemesinden sonra, UIİM kurucusu ve yazarı Ahmed Şuayb'ın olduğu söylenebilir de (Sezer, 1989, s. 32-3) ölüm tarihinin 1910 oluşu bu rivayetin doğruluğuna gölge düşürmektedir. Bununla birlikte Âsaf Nefî (1326, s. 1020) Ahmed Şuayb'ın bir sosyolog ve tarihçi olarak, kısa süre de olsa, üniversitede edebiyat ile mezcettiği siyasi tarih felsefesi dersleri verdiğini söylemektedir. Pür sosyolojik denilebilecek yazılar ise Bedii Nuri⁸ tarafından kaleme alınmıştır. Bedii Nuri sosyolojiyi bir ilim

⁷ Aydın (1995, s. 111), *Mecmua-i Fünûn* ve *Ulûm* dergilerini karşılaştırmalı olarak ele aldığı tez çalışmasında bu dergilerde Batı bilimine dair yapılan değerlendirmelerde din-bilim ilişkisinin tartışılmaya başlandığını tespit etmektedir. İki dergi arasındaki yirmi yıllık süreç, bu tartışmanın Osmanlı kamuoyuna giriş aşamalarını da resmetmektedir. *Mecmua-i Fünûn*'dan yirmi yıl sonra yayınlanan *Mecmua-i Ulûm*'un yazarlarının İslam'ın ahlâkî ilkelerinin modernleşmeyi, modern bilimi ve ilerlemeyi teşvik edeceği yönündeki kanaatleri Aydın (1995, s. 116) tarafından kaydedilen diğer bir husustur. Dolayısıyla bu yayınlar, Osmanlı'da pozitivistim ve pozitivist bilimin yerleşmesinde atılma taşları olmuşlardır.

⁸ Bedii Nuri 1872 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Trablusgarp istinaf mahkemesi reisi Mehmed Hilal Efendi, kardeşi ise dönemin diğer önde gelen yazarlarından biri olan Satı Bey'dir. Rüştîye mektebindeki ilk öğreniminden sonra Trablusgarp'ta şeyh Kâmil Efendi nezaretinde dini ilimler ve Arapça eğitimi almıştır. Arapçanın yanı sıra Türkçe, Fransızca, Rumca ve Farsça bilmektedir. 1897 yılında Mülkiye Mektebi'nden mezun olmuş ve ilk görev yeri olan Ziraat Bankası muhasebe kalemine atanmıştır. Buradaki görevinde bir yılı doldurmadan Halep İdadî Mektebine tayin edilmiş ve orada muavinlikle birlikte *kavânin*, *tarih* ve *ilm-i servet* dersleri

olarak ele alırken çıkış koşulları üzerinde durmak gerektiği görüşündedir. Bu bağlamda Comte'a dayandırdığı sosyolojinin toplumun dış görünüşü itibarıyla, köy veya şehir gibi yerleşim alanlarını inceleyerek nüfusun yoğunlaşma sebeplerine, şehirlerin ortaya çıkış koşullarına eğilmesi gerektiğini söylemektedir. Din ve mezhep olguları da toplumsal olaylar olmaları hasebiyle sosyolojik analizin konularıdır. Ahlâk, âdetler, hukukî yapı ve iktisat sosyolojinin ana konuları arasındadır. Bedii Nuri "Ulûm-ı içtimaiye" (1326) başlıklı yazısında toplumsal bilimlerin açıklamalı tasnifini yapmış, bu bilimlerin araştırma konularının "toplumsal biçimler" ve "toplumsal olaylar" olmak üzere ikiye ayrıldığını savunmuştur. Toplumsal biçimler, temel olarak toplumsal yapıya içkin ilişkileri ve nüfus-coğrafya ilişkisini ele alırken toplumsal olaylar, din, ahlâk, hukuk, iktisat, dil ve güzel sanatlar gibi konulara odaklanmaktadır. Buna göre Bedii Nuri'nin yaptığı toplum bilimleri tasnifi şöyledir:

Bedii Nuri toplum bilimlerini genel olarak altı başlıkta incelemektedir. i) Metodoloji (İlm-i usûl): "Toplum" kelimesinin bizzat anlamı, toplum biliminin metodu, araştırmalarda uyulması gereken kuralları inceler; ii) genel toplum felsefesi (Felsefe-i umûmiye-i içtimaiye): Toplumsal meselelerin felsefi teorisi ve mesela toplumların yapısı, genel yapılanmaları, toplumsal bilimlerin doğa bilimleriyle ilişkisi, toplumsal eylemlerin ne tür saiklerle meydana geldiği gibi konuları inceler; iii) genel toplumsal meseleler (Mesâil-i umûmiye-i içtimaiye): Bir topluma mahsus olmayıp genel olarak toplumlarda bulunan genel meseleler; mesela seçkinler, medeniyet, ilerleme, sosyal vicdan gibi konuları inceler; iv) sosyal psikoloji (İlm-i'r-rûh-ı içtimai): Genel olarak toplumların tabi olduğu psikolojik yönlendiricilerin mahiyeti, bunların bireylerin psikolojisi ile ilişkisi; mesela cinnetin toplumsal sebepleri, toplumsal vicdanın saikleri ve mahiyeti, toplumsal duyarlılığın mahiyeti ile etki dereceleri gibi konuları inceler; v) genel toplumsal koşullar (Şerâit-i içtimaiye-i umûmiye): Mesela medenileşme aşamaları, çevre koşullarının toplumlar üzerindeki özel etkisi gibi konuları mevzu bahis eder; vi) etnografya (İlm-i ensâbi'l-akvâm): Irkın özel etki alanını, ırkların birbirlerine yakınlıkları ve birbirleriyle tarihi bağlarını tetkik eder.

Bedii Nuri özel olarak sosyolojiyi ise iki başlıkta ele almaktadır: Sosyal morfoloji ve sosyal hadiselerin bilimi. Sosyal morfolojinin (ilm-i eşkâl-i içtimaiye) araştırma konularını altı başlıkta sıralamaktadır: i) milletlerin aslı coğrafyaları, ii) nüfus ve nüfus hareketleri, iii) nüfusun taksimi ve alt-gruplar, iv) göç, v) yerel yapılanmalar ya da çiftçi grupları ve vi) iskan çeşitleri. Sosyal hadiseler bilimi (ilm-i hadisât-ı içtimaiye) ise beş bilimsel başlığı ve bunların alt başlıklarını içermektedir: Din sosyolojisi (Din felsefesi, Çeşitli din yolları, Sihir, Ölülerle ilgili inançlar, Dini ayin ve merasimler, Dini totemler); ii) ahlâk

vermiştir. Ardından Erzurum, Diyadin, Razlık (Selanik) ve Havza (Sivas) kaymakamlığı yapmıştır. Ankara ve Edirne vilayet mektupçuluğundan sonra İstanbul vilayeti tahrirat müdüriyetine tayin edilmiştir. Fatih belediye dairesi müdürü iken 1913 yılında Basra'da eşkiya tarafından öldürülmüştür (Soyyer, 1996, s. 46-7).

ve hukuk sosyolojisi (Hukuk ve ahlâk ilişkisi, Çeşitli ahlâkî ve hukukî yollar, Ev ve aile kurumu, Siyasî kurumlar, Toplumsal kurumlar, Mülkiyet hakkı, Ticaret ve sözleşme hukuku, Ceza hukuku, Uluslararası ahlâk); iii) iktisat sosyolojisi (Çeşitli iktisadî görüşler ve teoriler, Üretim çeşitleri, Üretim yolları, Üretim tarzları, Kıymet-fiyat-para, İktisadî sınıflar, Servetin taksiminin tarz ve biçimleri, İktisadî kurum ve kuruluşlar, İktisadî hayatta devletin tesiri, İktisadî hukuk meseleleri); iv) dil sosyolojisi (Dilin biçimi, Konuşma tarzı, Dil felsefesi); v) sanat sosyolojisi (Güzel sanatlar (Resim, Heykeltıraşlık, Mimari), Edebiyat, Musiki, Oyunculuk, Aşçılık, Güzel koku).

Bedii Nuri⁹, başka bir makalesine (1 Temmuz 1325, s. 322-353) başlık olarak seçtiği “kabiliyet-i içtimaiye” tabirinin insanları cemiyetler halinde bir araya getirmeye sevk eden içgüdü anlamına geldiğini söylemektedir. Bu yaklaşım biçimi, onun sosyoloji görüşünün toplumu bir “organizma” olarak ele alan organizmacılarla yakınlığını göstermektedir. Buna göre uzuvları olan diğer organizmalar gibi toplum da kendisini oluşturan kurumlara göre yönetilmelidir (Karaman, 2004, s. 83-4). Ve hatta Bedi Nuri’ye (1 Eylül 1325, s. 11) göre, toplumların bünyesindeki bireylerin iâşesi, üremesi, iskanı, üretimi ve bunların kurumlaşarak çeşitli alt dalları ihtiva etmesi hayatın evriminin genel görünümünü resmedeceğinden dolayı sosyoloji “maddî olgular” yerine olaylar ve eylemleri incelerse hayatî kurumların anlaşılmasında daha faydalı olacaktır.

Organizmacılık, kolektif sosyal olguları biyolojik organizmaya benzetme yoluyla açıklamayı hedeflemektedir. Tarihsel-sosyolojik olayların canlıların özelliklerine dayanılarak açıklanması, Comte ve Spencer’in öğretilerine dayanmaktadır. Sosyolojinin bağımsız bir bilim olma yolundaki gelişim sürecinde bu düşünürler, bu iki filozofun fikirlerinden hareketle, biyolojinin epistemolojik ilkelerini, kavramlarını alarak sosyolojinin temellerini atabileceklerini düşünmüşlerdir. Ancak bu yaklaşım, toplumla organizmanın aynı mahiyette olamayacağı ve organizmanın biyolojik prensiplerinin sosyolojiye aktararak topluma uygulanamayacağı yönünde eleştirilmiştir (Sorokin, 1994, s. 190). Bu sebeple organizmacılık, dar anlamda gerçek bir düşünce akımı olma hüviyeti kazanamamış, 1897 yılında Jean-Gabriel de Tarde gibi bu yaklaşıma karşı olanların *Société de Sociologie* bünyesinde başlattıkları tartışmalar karşısında varlığını koruyamamış ve sosyoloji literatüründen silinmeye yüz tutmuştur

⁹ Bedii Nuri, Şehbal mecmuasında “Hikmet-i Tarihiye” adlı makalelerinde tarihi vakalar arasındaki bağlantılar ve ilişkileri analiz etmiştir. Yine aynı dergide 1910 yılında ilk *uygulamalı sosyolojik çalışmayı* yayımlamıştır. Bu çalışmada Osmanlı Devleti’nin aşiret yapılarını sosyolojik olarak ele almış Arnavutluk’ta kan gütmeye adetini, bu ülkenin sosyal kurumlarını gidip yerinde araştırdıktan sonra dergi okuyucularıyla paylaşmıştır (Ülken, 2005, s. 171). Ziya Gökalp ise 1922 yılında Diyarbakır’daki Kürt aşiretleri üzerine yaptığı *uygulamalı sosyolojik çalışmasını* “Kürt aşiretleri hakkında sosyolojik tetkikler” başlığıyla yayımlamıştır (Şentürk, 2011). Bu iki çalışma Türk sosyoloji tarihinde yapılan ilk *uygulamalı sosyoloji çalışmalarının* örnekleridir.

(Guillo, 2011, s. 563-4). Bununla birlikte UİİM yazarları tarafından bir süre daha gündemde tutulacaktır.

Derginin yazarlarından Ahmed Şuayb da diğerleri gibi organizmacı ekole mensuptur. Spencer “biyolojik örgütlenme ve toplumsal örgütlenme arasındaki karşılaştırmasından yola çıkarak toplumu birbirine bağlı aygıtlarla bütünlüğe ulaşmış, yaşamak için belli sayıda büyük işlevsel talepleri karşılama gereken gerçek bir sistem olarak tasarlar” (Turner ve Guillo, 2011, s. 736). Ahmed Şuayb, Spencer’in bu toplum çözümlemesine dayanarak devlet ve toplumu doğadaki organizmalar gibi ele aldığı “Devlet ve cemiyet” (1324) başlıklı makalesinde, devletlerin teşekkülü ve güçlenmesi noktasında birincil etkenin iklim koşulları olduğunu söylemektedir. Siyasî ve toplumsal değişimi de iklimin koşulladığı ekonomik etkenler belirlemektedir. Rıza Tevfik (1324) bu değişimin ve ilerlemenin oluşum aşamalarında önceliği nüfusun artışına vermiştir. Nüfusun artmasını sağlayan en önemli etkenler ise “iyi idare”nin yanı sıra iklim koşullarıdır. İklim koşullarının gereklerinin ve yine toplum kütlelerinin aralarındaki savaşlarının “millet”i meydana getirdiğini açıklayan Ahmed Şuayb (1324, s. 65) millet kelimesine modern ulus anlamını yüklemektedir ve toplumun bireylerden oluştuğunun altını çizerek, her ne kadar toplumun kendine has kanunları olsa da, bireylerin vicdanının dışında toplumsal bir vicdandan bahsedilmesini gereksiz görmektedir. Bu anlayış UİİM sosyolojisinin Ziya Gökalp üzerinden Osmanlı düşünce dünyasında etkin olan, kolektif bilinci ve “toplumcu” anlayışı vurgulayan Durkheim sosyolojinden ayrıştığı ana eksenini oluşturmaktadır.

Siyasî değişim hususunda da, tahmin edilebileceği gibi, üst-yapıların alt-yapıları belirlediği görüşünü eleştirmişlerdir. Zira siyasi güç, ancak toplumsal evrimin bir ürünüdür. Zayıflardan ve güçlülerden oluşan toplumsal bir hiyerarşi vardır. Gücün kaynağı maddî olabileceği gibi dinî, ahlâkî ya da fikrî olabilmektedir. Bu güç iktisadi de olabilir ve fakat Karl Marx gibi iktisadî gücün, çok etkin bir rolü olsa da, siyasi gücün tek etkeni olduğunu varsaymak doğru değildir. Canlıların organları arasında “görev bölümü” olduğu gibi insanlar arasında da (iktisadî) iş bölümü vardır. Ancak bu iş bölümü insanların birbirine toplumsal yardımlaşma bağı ile bağlanmalarını sağlamaktadır. Dolayısıyla toplumsal ve nihayet siyasî değişim de sadece maddî etkenlere bağlı olmayan bu toplumsal bağların iklim gibi koşullar karşısında yeni ihtiyaçlarının doğmasıyla evrimsel bir çizgide meydana gelmektedir (Ahmed Şuayb, 1324, s. 62). Bu şekilde UİİM sosyolojisi Karl Marx’ın temsil ettiği “çatışma” eksenli sosyoloji anlayışından da ayrışmaktadır.

Ahmed Şuayb pozitivizmle ilgili görüşlerini *Servet-i Fünûn* dergisindeki yazılarında açıklamış ve bu yazıları *Hayat ve Kitaplar* isimli kitabında toplamıştır. Burada Hippolyte Taine’in eserlerini tanıtan yazılar kaleme alırken

bu düşünürün pozitivist düşüncede izlediği isim olduğunu ifade etmektedir. UİİM’de yazdığı “Avûmil-i İçtimaiye” yazı dizisinde de Taine’in “çevre, ırk ve zaman” teorilerine dayandığı görülmektedir (Akpolat, 1994, s. 59). Ahmed Şuayb pozitivist felsefe açısından Fransız düşünür Taine’in görüşlerinden etkilendiğini açıklasa da UİİM yazarlarının siyasî sosyolojik görüşlerinin Herbert Spencer, Charles Darwin, John Stuart Mill gibi İngiliz filozoflara ve düşünürlere dayandığı görülmektedir. Bu sebeple teorik olarak liberal felsefeden beslenmiş ve adem-i merkezîyetçi, evrimci ve bireyci anlayışın Osmanlı düşün dünyasındaki savunucuları olmuşlardır. Rıza Tevfik’in sadece evrim felsefesinin kurucusu olduğu için değil devlete karşı bireyi savunduğu için de Spencer’in fikirlerini ilke edindiği açıklaması (Korlaelçi, 2002: 231), sosyoloji teorisinin ötesinde siyaseten de durdukları çizgiyi işaret etmektedir. Yazarların pozitivist düşüncenin din anlayışını yazılarında değerlendirme dışı bırakmaları ise (Korlaelçi, 2002: 268), hitap ettikleri Müslüman toplumla çatışmaya girmek istememeleriyle açıklanabilir.

II. Meşrutiyet döneminde pozitivistizmin sözcüsü haline gelen UİİM’nin yazarlarının umumi yönelimleri evrim ve organizmacı toplum görüşü olmakla birlikte “cemiyet”ten ziyade “birey”in öne çıktığı bireyci bir yaklaşıma sahiptirler. İlerleyen yıllarda Emile Durkheim’ın “cemiyet”i öne çıkaran sosyolojisi etkin olmadan önce UİİM’nin temsil ettiği sosyoloji, Herbert Spencer’in biyolojik sosyolojisinin kavramlaştırmalarını kullanmıştır. Ancak bu noktada altı çizilmesi gereken bir husus, Durkheim’ın da Spencer gibi organizmacı ekole mensup olduğu gerçeğidir (Sorokin, 1994, s. 187). Buna göre toplum, biyolojik organizmaların özel bir türüdür ve yapı, görev olarak bu organizmalara benzer işlevler üstlenmektedir. Toplum, organları yöneten biyolojik yasalara tabidir. Bu nedenle sosyoloji biyoloji üzerine inşa edilmelidir ve toplumsal olayları açıklamak için biyolojik organlarla toplumsal “organlar” arasında karşılaştırma yapmak elzemdir. Şu durumda Durkheim da toplumsal çözümlerinde organizmacı ekolün prensiplerine bağlı kaldığına göre, sosyoloji literatüründe onun Spencer’in karşısına yerleştirilmesinin sebebi, sosyoloji anlayışında Spencer’in bireyi, Durkheim’ın ise toplumu merkeze almasıdır. Nitekim Durkheim’a göre, Spencer’in toplumsal çözümlerinde ifade ettiği gibi kişisel çıkarların çatıştığı gerekçesinden hareketle hukukî sözleşmelerle bir toplum ayakta duramaz. Zira kör kişisel çıkar arayışı toplumsal patolojiyi işaret etmektedir. Toplumsal düzenin sağlanabilmesi için kolektif değer ve inançlar sisteminin olması gerekmektedir (Turner, Beeghley ve Powers, 2012, s. 349).

Bireyi temel alan sosyoloji anlayışı biyoloji kadar psikolojiye de dayanmaktadır. Zira Comte’un matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji, sosyoloji olarak sıraladığı bilimsel tasnife Stuart Mill ve Herbert Spencer biyoloji ve

sosyolojinin arasında olmak üzere psikolojiyi eklemişlerdir. Dolayısıyla organizmacı görüşün sosyolojisi, psikoloji üzerine inşa edilmiş, psikoloji okulundan doğmuştur. Sosyolojinin psikolojinin hakimiyetinden soyunması Durkheim'in kolektif bilinci bireysel bilince önceleyen toplumcu bakışıyla sosyolojinin yeniden anlamlandırılmasıyla meydana gelmiştir. Zira Durkheim'a göre toplum bireylerin bir toplamı değil, sentezidir.

Osmanlı'da da sosyoloji öncelikle biyoloji ve psikolojinin tesiri altında gelişmiş ve bu akımın en güçlü temsilcisi UİİM olmuştur (Toprak, 2013, s. 26-31). Dergi, pozitivist bilim anlayışında Comte etkisinde olmakla birlikte sosyolojik görüşünü organizmacıların fikirlerinin tesiri altında tesis etmiştir. Comte'a göre, "pratikte ihmal edilmesine rağmen sosyal bilimin biyolojiye itaati ve tâbi olması o derece açıktır ki bunu hiç kimse yalanlayamaz" (Doğan ve Alkan, 2010, s. 9). Organizmacılar bunu bir adım öteye götürerek biyolojiyi temel alan psikolojik bir ekol geliştirmişler ve sosyolojiyi bu muhtevada temellendirmişlerdir. UİİM de bireyi önceleyen bu sosyolojik metotla Osmanlı Devleti'nin sorunlarına öneriler geliştirmiş ve liberal ekonomiyi savunmuştur. Ancak II. Meşrutiyet'in liberal havası savaş yıllarıyla dağılmıştır. İktisatta devlet müdahalesine kapı aralayan "millî iktisat" anlayışı hakim olurken sosyolojide Durkheim'in toplumsal olanı önceleyen anlayışı benimsenmiştir. Durkheim sosyolojisini Osmanlı'da ilk tanıtan Ziya Gökalp'tir. Gökalp, Necmettin Sadık ile birlikte *Yeni Mecmu'a*'da Durkheim sosyolojini tetkik etmiş ve açıklamıştır. *Genç Kalemler* ve *İçtimaiyat Mecmuası* da bu çizgide yayın yapmaya devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde organizmacı ve bireyci sosyoloji anlayışının etkinliğini kaybederek Durkheim sosyolojisinin bazı parametrelerinin revaç bulması Avrupa'da sosyolojinin gelişim evresiyle benzer bir seyir izlemiştir. Sosyolojinin bağımsız bir bilim dalı olarak kurumlaşmasında kurucu role sahip Emile Durkheim, 19. yüzyıl sosyolojik mirasına yaslanmakla birlikte bireyciliğe karşı çıkmıştır. Comte'un pozitivist düşüncesinin ve bilimsel bilginin kaçınılmaz bütünlüğü anlayışının mirasçısı olmuştur. Diğer taraftan döneminin muhafazakâr ya da radikal düşünürlerinin aksine Fransız Devrimi'ni ne felaket olarak ne de boş bir hayal olarak görmüştür. Durkheim'a göre, devrim tamamlanmamıştır ve kök salamamıştır. Comte'un rasyonel, bilimsel temellere oturmuş "insanlık dini" formülünden hareketle Durkheim, devrimle altüst olmuş, hedeflerini gerçekleştirememiş toplumsal yapıya sosyolojik yaklaşımı önermektedir. Durkheim'a göre sivil bir din arayışı temel faktördür ve "sosyoloji laik fakat ahlâkî toplumsal düzen için gerekli olan en uygun birleştirici gücün ortaya çıkmasını sağlayacaktır" (Tiryakian, 2002, s. 197). Dolayısıyla Durkheim sosyolojiye Fransız Devrimi'nin nihai hedeflerinin gerçekleşmesi için reformist ve geleneksel olanın modernleşmeye bağlı olarak değişmesiyle

ahengi bozulan toplumu birleştirici bir işlev yüklemiştir. Benzer biçimde Ziya Gökalp de savaş koşullarının ve modernleşmenin etkisiyle Osmanlı'da ortaya çıkan sorunlarda Durkheim sosyolojisine başvurmuştur. İçinden geçilen bu zor koşullar evrimci ve bireyci sosyolojinin geçerliliğini yitirmesine sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen toplumsal çalkantı, Batı'da meydana geldiği biçimiyle toplumsal olmaktan çok siyasî müdahalelerin sonucunda alevlenmiş olsa da, gayrimüslimlerle başlayan ayrılıkçı milliyetçi cereyanın etkisiyle ortaya çıkmıştır. İmparatorluğu temelinden sarsan milliyetçiliğin en ağır bedeli 1912'de patlak veren Balkan Savaşlarıyla ödenmiştir. Aynı süreç İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temsil ettiği Osmanlı yönetiminde ise Türk milliyetçiliğinin etkin olmaya başlamasıyla sonuçlanmıştır. Bu noktada Ziya Gökalp "birleştirici unsur" olarak Durkheim sosyolojisini Türk milliyetçiliğinin hizmetine sokmuştur. Gökalp (2007, s. 63), gerek İmparatorluk dâhilindeki farklı unsurların ve gerekse Avrupa'nın Osmanlı söz konusu olduğunda her şeyden devleti temsil eden Türkleri sorumlu tuttuklarını öne sürerek bütün unsurların kaynaştığı bir "Osmanlı milleti" meydana getirmeye çalışmanın beyhude bir çaba olduğuna işaret etmiştir. Bu yeni anlayışın hâkim olması UİİM'nin temsil ettiği organizmacı, bireyci ve farklı etnik toplulukların birlikteliğini savunan sosyolojik yaklaşımın sonunu ilan etmiştir. Nitekim üniversitede sosyoloji kürsüsü tesis edildiğinde ve 1917 yılında İçtimaiyat Mecmuası neşredilmeye başlandığında Durkheim sosyolojisi tamamen hakim olan paradigma haline gelmiştir (Erişçi, 1941, s. 161).

UİİM'nin temsil ettiği sosyolojik yaklaşımın Osmanlı-Türkiye'de Durkheim sosyolojisi karşısında varlık gösterememesinin asıl sebebinin Sezer (1989, s. 42), Spencer sosyolojisinin toplumsal sorunları uluslararası ilişkiler düzeyinde değil de yalnızca toplumda bulunan iç dengelerle açıklamaya gitmesinden kaynaklandığını söylemektedir. Çünkü, Spencer'in organizmacı yaklaşımında, toplumlar kendi başlarına yaşayan canlı organizmalara benzeyen sistemlere sahiptir. Sorunlar bu canlı organizmaların bünyesinde yaşanan aksaklıklardan kaynaklandığı gibi bu sorunların çözümlerine de toplum bünyesinde yapılacak düzenlemelerle ulaşılabilir. Bu yaklaşım, "dünya egemenliğini" tartışma konusu yapmayan Batı toplumlarının kendi içlerinde toplumsal sorunlarını çözümlayebilecekleri inancıyla çakıştığı için kabul görebilmiştir. Sezer'e göre, Osmanlı aydınları sorunlarının kendi toplumlarının iç çelişkilerinden kaynaklandığını düşünmemektedirler. Bilakis asıl sorun Osmanlı'nın uluslararası siyasetteki konumuyla ilgilidir. Osmanlı Batı uygarlığı içinde yer aldığı sorunlarını da halletmiş olacaktır.

Bu açıklama biçimi, Durkheim sosyolojisinin Osmanlı aydınlarına Batı'nın dünya egemenliğini tartışma imkanı verdiğini imlemektedir. Ancak

Durkheim'in Batı'nın uluslararası toplumda tesis ettiği nüfuzu, sosyolojik çalışmalarında konu ettiği söylenemez. Durkheim'in (Batılı) devlete ilişkin görüşleri, toplumsal bütünlüğün sağlanması amacıyla devlete toplum içindeki organik dayanışmayı sağlama rolü verme ekseninde şekillenmektedir (Coşkun, 1997, s. 66). Ayrıca UİİM yazarlarının ilgili görüşlerinde görüldüğü üzere, Osmanlı aydınları devletin istenen siyasî ve ekonomik ilerlemeyi sağlayabilmesi için toplumsal değişimi de öngörmektedirler. Çünkü onlara göre "düşünsel berraklığı" sağlayabilmek için siyasetten ve eylemden uzak kalarak toplumsal değişim için çalışmalıdır. Her ne kadar birçoğu daha sonra siyasi eylemlige giriştilerse de Meşrutiyet'in ilk yıllarında salt entelektüel faaliyetlerle meşgul olma yönünde bir eğilim kendini göstermektedir (Kabakçı, 2008, s. 47). UİİM yazarları bu değişimin zaman içerisinde doğan ihtiyaçlara yönelik olarak evrimsel bir gelişme dahilinde gerçekleşmesi gerektiğini düşünmektedirler. Ancak Osmanlı Devleti'nin söz konusu tarihi süreçte içinden geçtiği siyasî gelişmeler karşısında, organizmacı, evrimci ve bireyci sosyoloji yaklaşımı yerine toplumcu ve sosyolojiye "toplumsal değişim" görevi atfeden Durkheim sosyolojisi revaç bulmuştur.

Sonuç

Osmanlı aydınlarının Meşrutiyet döneminin "özgürlük" ortamında devlet yönetimini ve sorunlarını Batılı sosyal bilimlerin kavramlaştırmalarıyla açıklamaya çalışmaları Osmanlı modernleşmesinin serüvenini resmetmektedir. Tanzimat'la başlayan, Avrupa'nın teknik seviyesine ulaşma amacıyla özetlenebilecek modernleşme politikaları, Meşrutiyet dönemine gelindiğinde felsefi ve zihinsel ürünlerin aktarımına varmıştır. Pozitivist felsefe ve yöntem, sadece teknoloji üretimini sağlayan bilim dallarıyla sınırlı kalmamış Osmanlı yönetim biçiminin ve sosyal alanın Batılı model örnekliğinde yeniden inşa talebini ortaya çıkarmıştır. Çünkü, modern eğitim alan Osmanlı aydını, Avrupa kalkınmasının arkasında "bütünlüklü bir değer ve düşünce sistemi" olduğunu düşünmeye başlamıştır. Modernleşme sürecinde yol alındıkça Osmanlı Devleti'nin kalkınmışlık seviyesi Avrupa ülkeleriyle karşılaştırılmış ve Osmanlı'nın Avrupa karşısında güçlenmesi için Batı'nın bir bütün olarak model alınması gerektiği ve bütüncül bir değişim programı tasarlanması gerektiği kanaati hüküm olmaya başlamıştır (Toker ve Tekin, 2002, s. 83). Bu bütüncül yaklaşım, modernitenin sadece maddî sonuçlarının değil teknolojisinin arkasındaki bilimsel düşünce yöntemlerinin ve felsefi akımlarının da Osmanlı düşün dünyasında yer bulması anlamına gelmektedir. Bunun sonucu olarak pozitivism, materyalizm, sosyal Darwinizm gibi felsefi sistem ve düşünceleri savunan Osmanlı aydınları bu akımları savunan yayın organlarını hayata geçirmiş ve bu akımların yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Zira bu aydınların

gözünde “Batı”, Batı’da geliştirilen pozitivist bilimin ta kendisidir (Mardin, 2006, s. 15). Batı’nın model alınması, Batı örneğinde modern bir devlet ve toplum için modern sosyal bilimlerin ve özellikle sosyolojinin yol göstericiliği söz konusu aydın kesimde kabul görmeye başlamıştır. Bu sebeple ÜİİM yazarları gibi, yenilenme ve reform projelerine sahip aydınların bu dönemde Le Play sosyolojisini savunmaları tesadüf değildir. Çünkü Le Play ekolü, toplumsal olay ve olguların bilimsel metotlarla incelenmesi sonucunda elde edilen bulgularla toplumsal sistemin inşa edilebileceğini ve hatta gelecekte ortaya çıkması muhtemel sorunlara karşı sosyal bilimsel çözümlerin üretilebileceğini savunmaktadır (Doğan ve Alkan, 2010, s. 8).

Modern eğitim alan bu yeni aydın nesil, avukatlık, doktorluk, gazetecilik gibi yeni meslek gruplarına mensupturlar ve birçoğu Meşrutiyet’in meclisinde bir araya gelmiştir. Ayrıca bu aydınlar yoğun bir şekilde derneççilik ve yayıncılık faaliyetleri yürütmeye başlamışlardır. Bu aydınlar, Batılı sosyal bilim kavramlarını, çoğu zaman anlamlarından kopararak Osmanlı’nın koşullarına uyarlamışlardır. Pozitivizm, Batı’da devrimlerin oluşturduğu kargaşa ortamını düzene sokmak ve “ilerlemeyi” sağlamak amacıyla ortaya çıkmıştır. Osmanlı’da ise “Avrupa emperyalizmine karşı direnci artıracak bir reçete olarak görülmüştür”. Yine, pozitivizm bu pratik karşılığının yanı sıra Batı’da sağlam felsefi temellere ve güçlü bir epistemolojiye sahipken Osmanlı’da politik-ideolojik maksatlarla ithal edilerek araçsallaştırılmıştır (Kabakçı, 2008, s. 41).

Diğer taraftan Meşrutiyet ortamı, eylemlilikten görece uzak duran, kendisini yayın faaliyetlerine adayan yeni bir aydın tipinin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Ülken (2005, s. 160-1) bu yönelimi şu şekilde tasvir etmektedir:

Fikirden siyasete veya siyasiyattan fikre süratle geçmekte olan ve yakın gaye olarak sosyal reform fikrinde toplanan bu hareketler arasında, fikre ancak siyasetten ve action’dan uzak olarak berraklığı ve aydınlığı kazandırabilmek mümkün olacağına inanan bir düşünür zümresi doğmaya başladı. Bu zümre içinde de bir kısmı, sonradan kendilerini günlük politikadan kurtaramadılar. Fakat hiç değilse başlangıçta felsefi düşüncenin istediği, yukarıdan bakış ihtiyacı hepsinde duyulmaktaydı. İşte bu hareket Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye dergisini meydana getirdi.

Türkiye’de sosyoloji literatürünün ana konularından biri sosyolojinin *yerliliği* mevzusudur. Sosyoloji, ana araştırma konularından birinin toplumların tarihi olmasından dolayı, kendi tarihî deneyimiyle de kendini inşa eder. Zira toplumlara dair geliştirdiği kuram ve çözümler bu şekilde meydana gelir ve tarihi süreçte denenerek bugünün toplumlarını açıklamada anahtar haline gelirler. Türkiye’de sosyoloji de yüz yılı aşan tarihinde bazı ekoller, kuramlar, kavramlar ve açıklamalar geliştirmiştir. Ancak bu birikimin harf inkılabı

öncesindeki kısmı, nispeten karanlıkta kalmaktadır. Bunun sebebinin, tarihî süreçte yaklaşık elli yıllık bu birikimin gelişen koşullarla geçersiz hale gelmesi olduğu kadar tarihî kopukluk olduğu da söylenebilir.

UİİM de Türkiye'de sosyoloji tarihinde karanlıkta kalanlar arasındadır. Akca (2013), Akpolat (1994), Doğan ve Alkan (2010), Karaman (2001) gibi monografi çalışmalarının yapılmış olması sevindirici olsa da bunlar, üzeri perdelenmiş bir birikimin tekrar gün yüzüne çıkarılmaya çalışılması bağlamında değerlendirilebilir. UİİM, gerek güncel siyasetten nispeten uzak entelektüel bir çaba olması hasebiyle ve gerekse bazı sosyolojik kuramları, kavramları, açıklamaları dönemin devlet ve toplumunun sorunlarına uyarladığı için Türkiye'de sosyoloji geleneğinin bir parçası olmayı hak etmektedir.

Erdoğan, A. (2014). [Extended Abstract] The evolutionist journal of the Constitutional Era: *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*. *Turkish Journal of Sociology*, 2014/1, 3/28, s.92-99

EXTENDED ABSTRACT

The Evolutionist Journal of the Constitutional Era: *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası* *

Aynur Erdoğan **

The *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası* (Journal of Economic and Social Sciences, hereafter UIIM) started to its publishing life in 28 December 1908 and continued until 14 March 1911 amounting to 27 issues. It took its place as the first scientific journal in social sciences in the history of Modern Turkish academic literature. According to the information on the journal's cover, the founders are Ahmed Şuayb, Rıza Tevfik, Mehmed Cavid. The last is the holder of privilege, name and the director.

The original reason for the publication of the journal and its policy can be deduced from the article with the title "Introduction and Program" (Ahmed Şuayb, Mehmed Cavid and Rıza Tevfik; 15 December 1324, pp. 1-10) by their authors, which appears as a manifesto in the initial issue. The article in accordance with the spirit of the time begins with criticizing the insufficiency of the contemporaneous education system believing that the journal will fill the social and economic educational blank in the society and emphasizing that it will serve to understand the Ottoman and social and economic lives of other administrations. On this basis, by way of indicating the European tax system, it is underlined that the political power goes through the economic dynamics and that tax must not be collected for the prosperity of upper classes in the society but instead to improve the agriculture and commerce. In the article it is stated that it is not the territory which maintains to a country its prosperity, and that political power is not achieved by spilling the blood of the country's sons but through commercial resources in particular and international commercial wealth. It is stressed that the Ottoman state is able to regulate its economy by means of its natural resources and significant geo-political position. What seems plausible is giving priority to agricultural activities and expediting the process of building an infrastructure such as paving railroads, bridges and roads by means of its advantageous vast territory thus holding a seat in international commerce instead of developing its industry in

* This study has been supported by İstanbul University Scientific Research Project Commission under the Project numbered 12050.

** Assist. Prof. Dr., İstanbul University Faculty of Letters Department of Sociology, aynur.erdogan@istanbul.edu.tr, erdaynur@gmail.com.

order to earn little profit to the cost of much labor. The journal avows to do publications in order to raise awareness in the society with such eco-political framework

Besides this primary focus on economics, the founders of journals pointed at the innovative development in social sciences during their time period and stressed *ulûm-i içtimaiye* (social sciences) as being a leading guide to statesmen and the pioneer position of social sciences in regulating the conditions of countries in order. In this frame, Auguste Comte's concept of social philosophy and Le Play's the *science of society / ilm-i cemiyet* sets the axis of the journal's scientific perception as a roadmap. These schools of thoughts granted the humanity a wide horizon in fields such as philosophy, law, ethics, education and arts. Despite this positive emphasis on social sciences and sociology in particular, the founders of the journal promise to avoid the destructive effects of extreme ideas in journals¹⁰, their commonplace and delusive and empty words.

The Editorial Line of UIMM

Besides its economically liberal perspective, the journal became as the media organ of positivism that was increasingly strengthened in the so-called years. The first comprehensive articles regarding sociology were published in this journal. The main principle of the journal is the theory of evolution (*tekâmül*) and organismic society which all its authors contended. Therefore, the sociological analyses of the journal are based on Spencer (Toprak, 1985, p. 127).

It is not a coincidence in a multi-ethnic society of the Ottoman state that Ottoman intellectuals inferred their conclusions from Spencer because by excluding the biological dimension from Darwin's evolution theory, he developed theory of "the best survives" in order to argue the positive effect of the demographic pressure on the society. Therefore, the approach of "struggling to survive" became valid for social relationships rather than biological ones. In this sense, conservatives such as the British philosopher Spencer who applied the concept of Laissez-faire to the natural laws utilized social Darwinism for the first time. On the other hand, the interpretation of Social Darwinism that led to racism was influential in the Continental Europe (Doğan, 2003, p. 70). UIMM journal authors followed a conservative line and did not adopt the racist arguments and they argued for the unity of the Ottoman society consisting of diverse ethnic roots. They argued the theory of evolution for the development of the Ottoman State and because of its capacity for serving to

¹⁰ Toprak (2013, p. 25), assessing the general publication policy of the journal states that these alleged extreme schools of thoughts are socialism, communism, anarchism and feminism.

build its social, political structure in a rational way. However, after defining the life as an inevitably field of struggle from a social Darwinistic point of view, the UIIM's authors in most cases found themselves in a dilemma when attempting to search the means for establishing justice, stability, peace in social life (Doğan, 2003, p. 292).

On the other side, the medium of Constitutional Monarchy led to the emergence of a new intellectual type who avoided being proactive and devoting themselves to publishing life. Ülken (2005, pp. 160-161) describes this tendency of this intellectual type as such:

Among these movements which gather under the close objective of social reform ideas where people rapidly swirl from ideas to politics (siyâsiyyât) or vice versa, there emerged a group of intellectuals who believed in the possibility of crystallizing and illuminating an idea by abstaining from politics and action. There was a small faction among these who could not hold themselves back from daily politics afterwards but at least all of them felt the need for an elitist perspective, which the philosophical insight required. It is this movement which generated the journal of Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye.

The Sociological Perspective of UIIM

In the Ottoman period the first journal that had made a serious and clear reference to Sociology as a field of "science" was UIIM (Doğan, 1999, p. 58). What we can call the "pure" sociological articles were authored by Bedii Nuri. He states that the concept "kabiliyet-i içtimaiye" (social capability) with which he named his article (1 July 1325, pp. 322-353) means the instinct that brings people together as societies. This approach belongs to the organismic theorists who consider the society as an "organism". Accordingly, a society must be administrated in accordance with its constituting institutions just like organs in organisms (Karaman, 2004, pp. 83-4).

Ahmed Şuayb has the opinion that the theory of evolution just as it is available in the nature applies to societies, too. It is noticeable that in his article series regarding the history of Russia and French Revolution, he makes comments based on the evolutionary perspective. Şuayb thinks that evolution is superior to revolution. However, sometimes an organ afflicted with an illness can be healed through a crisis, malaria that is a revolution. In such circumstances, revolution is necessary. Evolution is the general principle while revolution is an exception. When a certain type of administration is in contrast to the demands of the society and when there is no other agent to end the chaos, revolution takes place. Therefore certain reforms must be done in

due time (Ülken, 2005, p. 165).

In the era of the Constitutional Monarchy, even though the authors of UIIM who turned into speakers of positivism have the tendency in line with theory of evolution and organismic society perspective, the “individual” has a more outstanding place in their approach than the “community” does. Before Emile Durkheim’s sociology in which it puts forward the “community” became more influential in Turkey, UIIM’s representation of sociology had used the conceptualizations of Herbert Spencer’s biological sociology. According to this, the society is a specific type of biological organisms and such a structure as a duty undertakes similar functions like in organisms. The society follows the biological laws that operate the organs. Therefore, sociology must be built on biology and in order to explain sociological phenomena, it is obligatory to make a comparison between biological organs and social “organs”.

This sociological insight that takes its basis on the individual rested on psychology as well as biology in that Stuart Mill and Herbert Spencer added psychology among the list of what Comte had arranged as mathematics, astronomy, physics, chemistry, biology and sociology. Therefore, the sociological aspect of the organismic approach is built on psychology and is born out of psychology school. The liberation of psychology from the yoke of sociology happened when sociology was re-interpreted through Durkheim’s social perspective which preceded the collective consciousness to the individual. Since in view of Durkheim the society is not the sum of individuals but its synthesis. Among Ottomans sociology developed primarily under the influence of biology and psychology and the strongest representative of this movement was UIMM (Toprak, 2013, pp. 26-31).

Assessment

Since sociology’s one of the main research fields is the history of societies, it establishes itself through its own historical experience too, as its theories and analyses that have been developed for societies emerge this way and after being tested in the historical process, they become key concepts in explaining today’s societies. In Turkey, the field of sociology with its life span beyond a century naturally developed certain schools of thoughts, theories, concepts and explanations. However, the aspect of such cumulative knowledge predating the revolution of the alphabet has been in obscurity. The reason is that in the historical process besides the fact that the fifty year of knowledge accumulation became inapplicable with the changing conditions; the historical disconnection also played an important role.

UIMM is one of the obscure elements in the history of sociology in Turkey. It is delightful to have monographs conducted such as Akca (2013), Ak-

polat (1994), Doğan ve Alkan (2010), Karaman (2001) and yet they can only be evaluated from the viewpoint of discovering the veiled accumulation of knowledge afresh. UIIM, both for performing recession from daily politics as an intellectual attempt or adapting certain sociological theories, concepts and explanations to their contemporaneous state and the problems of the society at that time deserves to have its place in the sociological tradition of Turkey.

Keywords: Ahmed Şuayb, Rıza Tevfik, Mehmed Cavid, History of Sociology, Sociology in Turkey, Turkish Sociology of the Constitutional Era

Kaynakça | References

Ahmed Şuayb (15 Kanun-i Evvel 1324). Devlet ve Cemiyet. *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*, sayı: 1, cilt 1, s.54-71.

Ahmed Şuayb (1 Mayıs 1325). Avûmil-i içtimaiye 1: Irk nazariyesi. *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*, sayı: 5, cilt 2, s. 40-80.

Ahmed Şuayb, Mehmed Cavid ve Rıza Tevfik (15 Kanunievvel 1324). Mukad-dime ve program. *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*, sayı: 1, cilt: 1, s. 1-10.

Akca, Ü. (2013). *Sosyoloji'nin Türkiye'ye girişi: Ulûm-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Akpolat, Y. D. (1994). *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası'nda Ahmed Şuayb'ın sosyoloji görüşü*. Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Danışman: H. Bayram Kaçmazoğlu.

Arlı, A. ve Bulut, Y. (2008). Türkiye'de sosyolojiyle 100. yıl: Mirası ve bugünü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Türk Sosyoloji Tarihi* sayıs, sayı: 11, cilt: 6, s. 13-32.

Âsaf Nefi (1 Ağustos 1325). Mücadele-i Hayatiye ve Tekâmül-i Cemiyet. *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*, sayı: 8, cilt: 3, s. 455-480.

Âsaf Nefi (1 Teşrinisani 1326). Ahmed Şuayb. *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*, sayı: 11-23, cilt: 3, s. 1013-1023.

Aydın, C. (1995). *Mecmua-ı Fünun ve Mecmua-ı Ulum dergilerinin medeniyet ve bilim anlayışı*. Yüksek Lisans tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilim tarihi Bölümü, Tezi Yöneten: Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu.

Bedii Nuri (1 Temmuz 1325). Kabiliyet-i içtimaiye. *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*, sayı: 7, cilt 2, s. 322-353.

Bedii Nuri (1 Eylül 1325). Hayat-ı içtimaiye. *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*, sayı: 9, cilt 3, s.1-19.

Bedii Nuri (1 Kanun-u Evvel 1326). Ulûm-ı içtimaiye. *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*, sayı: 12 - 24, cilt 3, s.1109-1134.

Coşkun, İ. (1997). *Modern devletin doğuşu*. İstanbul: Der Yayınları.

Doğan, A. (2003). *Sosyal Darwinizm ve Osmanlı aydınları üzerindeki etkileri (1860-1914)*. Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Danışman: Füsün Üstel.

Doğan, A. ve Alkan, H. (2010). *Osmanlı liberal düşüncesi: Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası: Seçkin bir devlet anlayışının temelleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Doğan, İ. (1999). Sosyolojik düşüncenin Osmanlıdaki kaynakları: Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye dergisi örneği. *Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Der-*

gisi, cilt: 32, sayı: 1, s. 49-82.

Erişçi, L. (1941). Türkiye’de sosyolojinin tarihçesi ve bibliyografyası. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, 2. dizi, sayı: 1, s. 159-169.

Erkul, A. (Ekim 1990). Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye mecmuası, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 13, s. 135-156.

Eroğlu, N. (2008). İttihatçıların ünlü maliye nazırı *Cavid Bey*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Gökbalp, Z. (2007). Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak. *Kitaplar 1: Bütün eserleri içinde* (s. 45-88), Mustafa Koç (Yay. Haz.), İstanbul: Yapı Kredi.

Guillo, D. (2011). Organizizm. *Sosyolojik düşünce sözlüğü içinde* (s. 563-564). İstanbul: İletişim.

Halide Salih ve Salih Zeki (15 Kanun-i Sani 1324). Auguste Comte. *Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, sayı: 2, cilt 1, s. 163-197.

Hanioğlu, M.Ş. (1985). *Bir siyasal örgüt olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. İstanbul: İletişim.

Kabakçı, E. (2008). Pozitivizmin Türkiye’ye girişi ve Türk sosyolojisine etkisi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt: 6, sayı: 11, s. 41-60.

Karaman, D. (2001). *Cavid Bey ve Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*. Ankara: Liberte.

Karaman, D. (Mayıs 2004). Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 28, no: 1, s. 65-87.

Korlaelçi, M. (2002). *Pozitivizmin Türkiye’ye girişi*. Ankara: Hece.

Mardin, Ş. (2006). *Türk modernleşmesi: Makaleler 4*. İstanbul: İletişim.

Rıza Tefrik (15 Kanun-i Evvel 1324). Nüfus meselesi ve ehemmiyet-i siyasiye ve ictimaiyesi. *Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, sayı: 1, cilt 1, s.34-53.

Sezer, B. (1989). Türk sosyologları ve eserleri I. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, dizi: 3, sayı: 1, s. 1-96.

Sorokin, P.A. (1994). *Çağdaş sosyoloji kuramları I*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.

Soyyer, Y. (1996). *Türk sosyolojisinin başlangıcında Bedî Nûrî (1872-1913)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Şentürk, M. (2011). Kürt aşiretlerinin tetkiki: Siyasal ve sosyolojik bir araştırma. *Ziya Gökalp içinde* (s. 129-149), Korkut Tuna ve İsmail Coşkun (Ed.), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Tiryakian, E. A. (2002). Emile Durkheim. *Sosyolojik çözümlemenin tarihi içinde* (s. 193-243), Tom Bottomore ve Rober Nisbet (Der.), Aydın Uğur ve Mete Tunçay (Yay. Haz.), Ankara: Ayraç.

Toker, N. ve Tekin, S. (2002). Batıcı siyasi düşüncenin karakteristikleri ve evreleri: 'Kamusuz Cumhuriyet'ten 'kamusuz demokrasi'ye. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Modernleşme ve Batıcılık* içinde (s. 82-106), Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim.

Toprak, Z. (1985). II. Meşrutiyet'te fikir dergileri. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt: 1 içinde (s. 126-132), İstanbul: İletişim.

Toprak, Z. (Ekim 2013). Psikoloji'den sosyoloji'ye Türkiye'de Durkheim sosyolojisinin doğuşu. *Toplumsal Tarih*, sayı: 238, s. 22-32.

Tunaya, T. Z. (2009). *Türkiye'de siyasal gelişmeler [1876-1938] Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet dönemi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Turner, J. H. ve Guillo, D. (2011). Spencer Herbert (1820-1903). *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü* içinde (s. 731-737). İstanbul: İletişim.

Turner, J. H., Beeghley L. ve Powers, C. H. (2012). Sosyolojik teorinin oluşumu. İstanbul: Sentez.

Uçman, A. (2004). *Rıza Tevfik'in şiirleri ve edebî makaleleri üzerinde bir araştırma*. İstanbul: Kitabevi.

Ülken, H. Z. (2005). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Ülken.

Yahya Kemal (1971). *Edebiyâta Dâir*. İstanbul: Baha Matbaası.